

Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu Ve Hatay Meselesi

Dr. Tarık SAYGI *

Özet

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ortaya çıkan Musul Sorunu ve Hatay Meselesi Lozan Antlaşması'nda Türkiye'yi oldukça uğraştıran sınır sorunlardandır. Musul Sorunu Irak sınırı ile ilgili, Hatay Meselesi ise Suriye sınırı ile ilgili sorunlardandır. Musul Meselesi konferans oturumlarında çok tartışmalı geçmiştir ve Türkiye ile İngiltere arasında çetin tartışmalara sahne olmuştur. Hatay Meselesi ise konferans sırasında Türkiye ile Fransa arasında tam olarak çözülememiş daha sonraki yıllarda Atatürk'ün yoğun çabalarıyla milli çözüme kavuşturulmuştur. İncelemede ağırlıklı olarak daha önce hazırlanmış makalelerden, araştırma kitapları, internet kaynakları ve TBMM Zabıtlarından yararlanılmıştır. Araştırmada konu ile ilgili daha sonra yapılacak çalışmalara bir ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lozan, Musul, Antlaşma, İngiltere, Fransa, Irak.

The Problem Of Musoul And The Matter Of Hatay In Treaty Of Lauzanne

Abstract

The problem of Musoul and the matter of Hatay which emerged during and after The First World War have been quite important for Turkey. The problem of Musoul is about border of Iraq and the matter of Hatay is about border of Syria.

* Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli, Derince, Necip Fazıl Anadolu Lisesinde Öğretmen, sinansaygi@windowslive.com.

The problem of Musoul has been controversial at the sessions of conference and there have been hard debates between Turkey and England. The matter of Hatay couldn't be solved completely between Turkey and France and that matter was solved in the advantage of Turkey with Atatürk's intense efforts in the following years. It was mainly made use of essays earlier, research books, internet supplies and TBMM Records. The aim of this research is to keep light for the next researchs about the subject.

Key Words: Lauzanne, Musoul, Treaty, England, France, Iraq.

Giriş

20. yüzyılın başlarında Avrupa'nın ve Amerikan'ın ilgi gösterdikleri Mezopotamya için sermaye sahipleri ve bunların etkisindeki devletler arasında kıyasıya mücadeleler kendini göstermiştir. Bu sıralarda Almanya ve İngiltere pay kapmak için uğraşırken bu mücadelelere dolaylı şekilde Amerika ve Fransa da katılmışlardır. Uluslararası bir sorun haline gelen Musul Sorunu'nda İngiltere askeri avantajlarını kullanarak bölgede diğer devletlere karşı üstünlük elde etmeye çalışmış, bu sorunu kendi lehine çözmeye gayret ederken bölgede gözleri olan sermaye çevrelerine petrolden hisse vererek o engeli de aşma yoluna gitmiştir. Musul-Kerkük bölgesinde Türkiye'dekine benzer bağımsızlık hareketleri olduğu zaman Türkiye Milli Mücadele'deki olumsuz şartlara rağmen destek vermiştir. Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesi sonuçlandığı zaman Türkiye Musul'u geri alabilmek için askeri bir hareket yapmayı planlamış, Lozan'daki barış görüşmelerinin kesilme tehlikesi karşısında bu harekattan vazgeçmek zorunda kalmıştır. (Kavak, 2007: 1)

Musul Sorunu üzerinde konuya bu şekilde bir giriş yapıldıktan sonra üzerinde konuşulacak bir başka sorun olan Hatay meselesinde ise şunlar ifade edilebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Suriye Cephesi'ndeki Türk ordusu 25 Ekim 1918'de Halep'ten kuzeye doğru hareket etmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince de Hicaz, Suriye, Irak ve Yemen'den Türk ordusunun ayrılması lazımdı. Bu antlaşmanın 7. maddesi İtilaf Devletleri'nin güvenliklerini tehlikeye düşüren bir durum karşısında o bölgeyi işgal edebileceklerini belirtiyordu. Bu maddeyi

bahane eden İtilaf Devletleri ateşkesin ardından istedikleri yerlere asker çıkarmaya başladılar. (Ayrancı, 2006: 33) Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'daki güç dengelerinden pay almak isteyen devletlerden biri de Fransa idi. (Ayrancı, 2006: 21) Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sıralarda Sancak bölgesi Türklerin denetiminde bulunmaktaydı. Misak-ı Milli'ye göre de bu bölge Türklere verilmişti.¹ Ancak Fransızlar İngiltere ile yaptıkları antlaşma gereğince Dörtyol'a asker çıkardılar. Burada Türkler işgale karşı ayaklandılar. Fransa Türkler tarafından meydana getirilen Kuvay-i Milliye'ye yenilince ateşkes teklif etmek zorunda kaldı. Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) ile Fransa ile Türkiye arasındaki savaş dönemi sona ererek İskenderun, Türkiye sınırları dışında kalarak Türkiye-Suriye sınırı çizilmiş ve Fransa bölgeden çekilmeyi kabul etmiştir. (Karataş, 2007: 205) Ankara Antlaşması'nda Türkiye-Suriye sınırı konusunda kimi belirsizlikler bulunsa da Sancak Meselesi'nin diplomatik şekilde çözülmesi için bir zemin hazırlanmıştır. (Bolat, 2006: 61)

İncelenen her iki sorunu da kapsayan Lozan Antlaşması'nın Türkiye için önemi ortadadır ve bu önem içinde bulunulan koşullarda her geçen gün artmaya devam etmektedir. Yapılan bu incelemeyle Lozan Antlaşması'nın 91. yıldönümünde antlaşmanın Cumhuriyet tarihindeki önemi ve ağırlığı bir değerlendirme yapılmak suretiyle bir kez daha vurgulanmak istenmiştir.

1-1- Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu

İngilizler Birinci Dünya Savaşı sıralarında zengin petrol kaynakları nedeniyle ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlayabilmek için emperyalist amaçlarına paralel olarak 22 Kasım 1914'te Basra'yı işgal etmiş-

1 Misak-ı Milli'nin 1. maddesi şu şekilde idi: “Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun oturduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli silah bırakışmasının imzalandığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oylara göre belirlenmesi gerekli olduğundan, söz konusu silah bırakışması çizgisi içinde ve dışında; dinen, örfen ve emelen birbirine bağlı, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen, birbirlerini irksal ve toplumsal hakları ile bölgelerinin komşularına tamamen saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun oturduğu kısımların tamamı, hakikaten veya hükmen hiçbir nedenle birbirinden ayrılmak kabul etmez bir bitündür.” Bkz. (Ayrancı, 2006: 34)

lerdir. Fakat Nisan 1916'da İngilizler oradaki bütün kuvvetleriyle Kutül Amare'de Türklere teslim oldular. İngilizler büyük kayıplar verdikten sonra tekrar durumlarını düzelterek 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdiler. Mayıs 1918'e gelindiğinde İngilizler Kerkük'e ulaşmışlardı. Fakat Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı zaman henüz Musul'a ulaşmamışlardı. Musul'u antlaşma maddelerine dayanarak ancak 6 Kasım'da işgal edebilmişlerdir. (Yeşilbursa, 2009: 1317; Milliyet, 31.3.2013: 21) Musul savaştan sonra Osmanlı Devleti bölgeden çekildiği için İngilizlerin eline geçmiştir. İngilizler bölgede bir yönetim kurmuşlar, bu yönetim de 1920 yılına kadar devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920) ile Musul'un yönetimi İngiltere'nin himayesindeki Irak'a verilmiştir. (Yeşilbursa, 2009: 1317)²

Mudanya Ateşkes Antlaşması ile Türklerle Yunanlılar arasındaki Birinci Dünya Savaşı ertesinde başlayan mücadeleler bitirilmişti. Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922) askeri zaferlerden sonra imzalanan ve bu zaferleri pekiştiren önemli bir siyasi ve diplomatik başarı olmuştur. Yani antlaşma ile taraflar arasındaki savaş yolu kapanmış, müzakere yolu açılmıştır. (Çeviren: Meray, 1969: 5)³ Bir başka ifadeyle, ateşkes antlaşmasından sonra taraflar arasında silahlar susmuş, sıra kalıcı barış görüşmelerinin yapılmasına gelmiştir. (Ökte, 2012: 129-139) Bu amaçla müttefikler 27 Ekim 1922'de sorunlara taraf olan devletleri İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak olan konferansa çağırılmışlardır. (Gencer-Özel, 2000: 203) İlk oturum 20 Kasım 1922 günü yapılmıştır. (Milliyet, 27.4.1963: 5)

- 2 Mekke Emiri Şerif Hüseyin İngilizlerin kendisine bağımsızlık vaadiyle 1916'da isyan başlatmıştır. Fakat 1916 Sykes-Picot Antlaşması (Birinci Dünya Savaşı içindeki antlaşmaların en önemlisidir ve Ortadoğu ile ilgili olanıdır.) ile bölge gerçekte İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştı. İngilizler bölgeyi başlangıçta doğrudan yönetmek istemişlerse de Irak halkının sert direnişi ile karşılaştıklarından Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Irak Kralı ilan etmişlerdir. İngiltere ile Irak arasında 10 Ekim 1922'de 20 yıllık bir antlaşma yapılmış, bu antlaşma da 1923 yılında imzalanan protokolle 4 yıl olarak düzenlenmiştir. İngiltere ile Irak arasında 1926, 1927 ve 1930 yılında yeni antlaşmalar imzalanmış ve Irak'ın 1932'de bağımsızlığını kazanması sağlanmıştır. Bkz. (Yeşilbursa, 2009: 1319-1320)
- 3 İsmet İnönü konferansta sırası geldikçe Lozan'a Mudanya Mütarekesi'nden baş delege olarak geldiğini söylemiş. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise kendisine Mondros'u hatırlatmağa çalışmış. Bkz. (Meray, 1969: 5)

Türklerin konferansın herhangi bir Türk şehrinde toplanması önerisi İtilaf Devletleri tarafından Türk tarafına üstünlük sağlayabileceği düşüncesi ile kabul edilmemiştir. (Karataş, 2007: 198) Konferansa Türkiye'den başka İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri katılmıştır. (Milliyet, 25.7.1987: 11) Ayrıca Belçika ve Portekiz bazı görüşmelerde yer almış, Rusya Boğazlar konusundaki görüşmelere, Bulgaristan ise Boğazlar ve Trakya Sınırı konularında çalışmalara katılmıştır. (Kemal, 2007: 672) ABD ise görüşmelere gözlemci olarak katıldığı halde konferansta aktif bir şekilde yer almıştır. (Gencer-Özel, 2000: 204) Konferans Doğu Sorunu⁴ denen meseleyi çözmek için toplanmıştır. (Karataş, 2007: 197) Lozan Konferansı çalışmaları Türkiye ve Yunanistan arasındaki savaşı bitirmeye değil, 1914'ten beri savaş durumunda olan Türkiye ile itilaf Devletleri arasında barışı sağlamaya odaklanmıştır. Ek olarak yeni Türkiye Devleti Osmanlı'dan kalan üzücü sorunları temizlemek zorunda bırakılmıştır. (Villalta, 1991: 326)

1-2- Musul Sorunu'nda Türkiye'nin Çabaları

Musul Sorunu'nda Türkiye haklı olan çıkarlarını iyi bir biçimde savunmuştur. İtilaf Devletleri konferansa Ankara ve İstanbul Hükümetlerini ayrı ayrı davet ederek mevcut olan durumdan yararlanmak ve iki hükümeti birbirlerine düşürmek suretiyle bundan kendilerine bir hisse çıkarmak istemişlerdir. Konferansa İtilaf Devletleri Ankara ve İstanbul Hükümetlerini ayrı ayrı çağırılmışlar, Ankara Hükümeti konferansa İstanbul Hükümetinin de davet edilmesinin Mudanya Antlaşması'na aykırı olduğunu belirtmiş ve konferansa katılmayabileceğini karşı devletlere bildirmiştir. Bu durumda Atatürk var olan Saltanat sorununa kesin bir son vererek meseleyi meclisin önüne getirmiş, TBMM bu sorunu 29 Ekim 1922 günü görüşerek 1 Kasım 1922 günü Saltanat ve Halifeliği ayırarak Saltanatu kaldırmıştır. (Karataş, 2007: 198)

4 Eski ifadesiyle Şark Meselesi olarak adlandırılan Doğu Sorunu, Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte 19. yüzyılın tamamı ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu topraklarla, Güney Asya, Uzakdoğu ve Afrika'nın paylaşılması ve sonradan Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının sömürgeleştirilmesi yani kısaca sömürgecilik yarışı olarak tanımlanmaktadır. Bu sorunda İngiltere ve Fransa önemli rol oynamışlardır. Bkz. (Bulut, 2012: 245)

Türkler konferansta Misak-ı Milli'yi ve tam bağımsızlığı sağlama-yı hedef almışlardır. Konferansa giden heyete Irak sınırı ile ilgili olarak Süleymaniye, Musul ve Kerkük illerinin geri isteneceği, bundan başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacağı direktifi verilmişti. (Karataş, 2007: 202) Konferansta görüşülen konular Atatürk'ün deyimiy-le uzun yılların sonucu olduğundan konuşmalar çok tartışmalı geçmiştir. Bununla birlikte Ankara Hükümeti bu görüşmelerde askeri kuvvetinin olanak verdiği sınırlar içinde kalmaya özen göstermiş ve uzlaşmacı ve uyumlu bir tavır sergilemiştir. Lozan görüşmelerinde Anadolu'daki toprak bütünlüğünün korunması mutlak surette hedef alınmıştır. (Kaygusuz, 2005: 203) İngiliz tarafı ise Musul meselesini ele alırken petrolün kendile-rini ilgilendirmedeğini sürekli dile getirmişlerdir.⁵ İşgal ettikleri Musul'un Irak sınırları içinde kalması konusunda ısrarlı olmuşlardır.(Uçarol, 2000: 563; The New York Times, 16.12.1922) Türkiye bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde yer almış ve şu anda sınır komşusu bu-lunan ülkeler üzerinde herhangi bir toprak hakimiyeti bulunmadığını ka-nıtlamak ve kendi bağımsızlığını sağlamak için mücadeleler vermiştir. (Duran-Karaca, 2011: 204) Lozan Konferansı'nda Türkiye-Irak sınırının oluşturulması sınırlar meselesinde en fazla tartışma yapılan alan olmuş-tur. (Değerli, 2007: 132) Türk tarafı Musul meselesi hakkındaki tezini Türklerin ve Kürtlerin kardeş olduklarına ve Orta Asya'dan geldikleri üzerine temellendirmiştir. (Kemal, 2007: 673-674) İsmet İnönü, Musul'u topraklarının bir parçası olarak gördüklerini ve konuyu ülke meselesi ola-rak ele aldıklarını konferansta belirtmiştir. (Değerli, 2007: 136)⁶ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise Türk tarafının önerisini kabul etme-miştir. Musul meselesi esasında petrol çıkarları ile ilgili idi (The New York Times, 23.12.1922: 1) ve konferansta konu üzerinde (ilk dönemde iki olmak üzere) birkaç defa görüşme gerçekleştirilmiş (Çeviren: Meray,

5 Türk tarafı ise kesinlikle Musul'u bırakmak istemediğini ifade etmiştir. Musul'un Türkiye için önemi petrol bölgesi olmasından ve Musul'un Kürdistan'ın anahtarı gibi görünen stratejik öneminden kaynaklanmış olmasındandır. Bkz. (Karataş, 2007: 214; Ökte, 2012: 156)

6 İsmet İnönü konu ile ilgili olarak 6 Ocak 1923'te Vekiller Heyeti Başkanlığı'na çektiği telgrafta: "*Bizim için Musul bir vatan meselesi kendileri için bir petrol meseledir. Petrol hususunda kendilerini tatmin edecek surette beraber çalışmaya amade olduğumuzu söyledim...*" şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Bkz. (Bolat, 2006: 64)

1969: 342-369)⁷ ve hiçbirinde bir antlaşmaya varılamadığı için⁸ bu mesele nin antlaşmanın imzasından 9 ay içinde İngiltere ve Türkiye arasında müzakere edilmesine, mesele yine çözülemezse sorunun çözümünde Milletler Cemiyeti'ne gidilmesine karar verilmiştir. (Karataş, 2007: 215; Kepenek-Yentürk, 2004: 35)⁹ 4 Şubat 1923'te içinde Musul meselesinin de olduğu üzerinde anlaşılamayan konulardaki kesilen görüşmeler (<http://www.hur.com.tr/>; Bıyıklı, 2008: 14) Türk heyetinin önerisi ile tekrar 23 Nisan 1923'te başlamış¹⁰ ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması (Doğruöz, 2013: 24; The New York Times, 5.10.1987: 1) ve ekleri olan sözleşme, protokol ve bildirimler imzalanmıştır.¹¹

TBMM, Lozan Antlaşması'nı 24 Ağustos 1923'te onaylamıştır.

-
- 7 23 Ocak 1923 günü sabah oturumunda İsmet İnönü Türkiye'nin güney sınırları ve Musul Sorunu ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Lord Curzon buna cevap olarak yaptığı konuşmada etnik, ekonomik ve stratejik sorunları ileri sürerek Milletler Cemiyeti'ne gidilmesini teklif etmiştir. Aynı gün öğleden sonraki oturumda Musul Sorunu üzerindeki görüşmelerin devamında İsmet Paşa bir konuşma daha yaparak Musul'u bırakmayı reddetmiştir. Bölgede plebisit (Halk oylaması) yapılmasını gündeme getirmiştir. Lord Curzon ise buna verdiği cevapta, Milletler Cemiyeti'ne başvurulması teklifini yeniden öne sürmüştür. Daha sonra çeşitli temsilci heyetleri görüşlerini açıklamış, İsmet Paşa ise görüşlerinden vazgeçmemiştir. Bkz. (Çeviren: Meray, 1969: 342-376)
- 8 Lozan'da İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon İsmet İnönü'ye şunları söylemiştir: *"Aylardır müzakere ediyoruz, arzu ettiklerimizin hiçbirini alamıyoruz, vermiyorsunuz. Memnun değiliz sizden. Ama ne reddederseniz cebimize atıp saklıyoruz. Ülkeniz haraptır. Yarın geleceksiniz ve bunları tamir etmek için yardım isteyeceksiniz. İşte o zaman bu cebime koyduklarımın her birini birer birer size çıkarıp vereceğim."* Bkz. (Milliyet, 25.7.1989: 11)
- 9 Bu sınır Lozan Barış Antlaşması'nda şu şekilde yer almıştır: *"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma sağlanamazsa konu Birleşmiş Milletlere götürülecektir."* Bkz. (Değerli, 2007: 137)
- 10 İsmet İnönü, 4 Şubat 1923 günü kendisine konferansta İtilaf Devletleri'nin yaptıkları önerileri Türk milletinin egemenlik haklarıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Bkz. (Ökte, 2012: 159)
- 11 TBMM, Musul Sorunu'nu 21 Şubat-6 Mart 1923 günleri arasında tartışmış, bu görüşmelerde TBMM Hükümeti ve Lozan heyeti tam bir yetki almıştır. Bkz. (Kemal, 2007: 676-677)

(Değerli, 2007: 131)¹² Lozan Antlaşması'nın imzalanması Türkiye'nin Misak-ı Milli'de belirttiği ilkelere aykırı bir durum oluşturmuştur. Misak-ı Milli sınırları içinde tespit edilmesine rağmen Lozan'da çözülmemeyen Musul sorunu Türkiye'yi oldukça fazla surette uğraştırmıştır. Bu sorun Lozan'dan sonraki dönemin de en önemli meselesini oluşturmuştur. (Uluslan, 2008: 241; Milliyet, 29.4.1963: 5) Söz konusu edilen problem coğrafi olarak Ortadoğu'yu ilgilendiren bir sorun olmasına rağmen Ortadoğu ülkeleri o tarihte henüz kendi bağımsızlıklarını kazanamadıkları için sorunların çözümünde Türkiye'nin karşısında İngiltere ve Fransa bulunmuştur.

Savaşın sonra imzalanan Londra¹³ ve Haliç Konferansları'nda¹⁴ soruna çözüm bulunamayınca bölgenin geleceği Milletler Cemiyeti'nin vereceği karara bırakılmıştır.¹⁵

- 12 Atatürk, TBMM Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamadan kısa bir süre önce TBMM'de yaptığı konuşmada antlaşmanın önemine değinmiştir: “*Filhakika dört senelik istiklal mücahedemiz milletimizin şanına layık bir sulh ile neticelenmiştir. Lozan'da imza edilmiş olan muahedenamenin Heyeti Aliyenizin tasdikine iktiran ettiği taktirde bütün manasıyla hür ve müstakil olarak mesut bir mesai sahasına dahil olmuş bulunacağız. İstihsal edilen netayici mesudenin muhafazasında Lozan Muahedesinden tefrik edilen meselelerin halli katisinde ve milletimizi huzur ve refaha nail edecek feyizli hizmetlerde muvaffakiyeti tammenizi bütün kalbimle temenni ederim.*” Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, 13.8.1339 (1923): 36; TBMM Zabıt Ceridesi, 23.8.1339 (1923): 283)
- 13 Londra Konferansı Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra'da yapılmıştır. İtilaf Devletleri TBMM Hükümeti'ni resmen tanımış fakat Misak-ı Milli'yi kabul etmemişlerdir. Bkz. (Kemal, 2007: 667-668)
- 14 Haliç Konferansı, İngiltere'nin kesilen görüşmelerin 5 Ekim 1923'te tekrar başlamasını teklif etmesi üzerine Türklerin bunu kabul etmesi ile 19 Mayıs 1924'te toplanmış, 5 Haziran 1923'te herhangi bir ilerleme yapılamadan sona ermiştir. Bkz. (Değerli, 2007: 137); İngilizler konferansta Musul'dan sonra Hakkari'yi de istemişlerdir. Bu da konferansın sonuç alınmadan dağılmasına neden olmuştur. Bkz. (Uluslan, 2008: 241; Milliyet, 15.3.1966: 5)
- 15 Musul sorununu çözüme ulaştırmak amacıyla Türkiye ile İngiltere arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu amaçla bu sorunu halletmek amacıyla İstanbul'da Kasımpaşa'daki eski Bahriye Bakanlığı binasında bir konferans düzenlenmiştir. İngiltere konferansta sorunu çözümsüz hale getirip kendisi lehine karar çıkacağına inandığı Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi ve orada Musul'dan fazla toprak talep edip daha sonra bunları bırakmak suretiyle taviz vermiş gibi görünerek Musul'un Irak tarafında kalmasını arzu etmiştir. Bilgi için (Saygı, 2011: 12)

1-3- Sorunun Çözümü

Sorun Milletler Cemiyeti'nde 19 Eylül 1924 günü görüşülmeye başlanmıştır. (Bolat, 2006: 64) Bu konuda Türkiye'nin bölgede bir halk oylaması yapılması yolundaki talebi bölge halkının cahil oluşu ve kolay kandırılabilir olması nedeniyle İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. İngiltere o zaman cemiyetin en nüfuslu üyelerinden biri idi. Milletler Cemiyeti sorunu araştırıp bir rapor meydana getirmeleri amacıyla tarafsız devletlerden üçlü bir komisyon oluşmasını istemiştir. Komisyon çalışmaları sonunda bir rapor hazırlayarak bunu cemiyete sunmuştur.¹⁶ Milletler Cemiyeti önce yapılacak oylamanın içeriği hakkında La Haye Adalet Divanı'nın kararını sormuştur. Daha sonra Brüksel Hattı¹⁷ oybirliğiyle sınır olarak kabul edilmiştir. (Saygı, 2011: 12) Nihayetinde sorun cemiyetin bölgenin geleceğini İngiltere lehine veren kararıyla, Türkiye bu kararı kabul etmemesine rağmen Süleymaniye, Musul, Kerkük ve Erbil'in içinde olduğu Musul eyaleti İngiltere mandasındaki Irak'a verilmiştir. (Kavak, 2007: 5; <http://radikal.com.tr/>) Musul halkının da Irak vatandaşı sayılması kabul edilmiştir. (Kemal, 2007: 680) Böylece, Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde yaklaşık 400 yıl kalan ve İngiltere'nin bölgedeki petrol kaynaklarını elde etme ve kendi sömürge yollarını güvence altına alma çabalarıyla bu bölge elden çıkmıştır. (Kavak, 2007: 3)

Musul'un elden çıkması İngiltere'nin zengin ve önemli bir nokta olan Musul'u antlaşmayı çiğneyerek almak istemesinin ve Osmanlı Hükümeti'nin çekimsiz politikalarının bir sonucu olmuştur. (Kavak, 2007: 48) Milletler Cemiyeti'nin bu kararı Türk kamuoyunda İngiltere aleyhine büyük bir muhalefet yaratmıştır. 1925 yılında yeni kurulan Türkiye'ye Irak sınırı zorla dayatılmış olmaktadır. Türkiye baş gösteren Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmeye mecbur olup Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'ın deyiimiyle

16 Milletler Cemiyeti'nin kararından biraz önce Amerikalı bir jeolog New York'a gönderdiği bir raporda Irak'ta bulunan petrolün dünyadaki diğer bütün yerlerden daha önemli olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Kemal, 2007: 679)

17 Musul Sorunu'nu araştırma komisyonu çalışmalarını sürdürürken İngilizlerin saldırgan davranarak kuzeye doğru yeni yerleri işgal etmeleri kanlı olayların çıkmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Milletler Cemiyeti, Brüksel Hattı adı altında geçici mahiyette Türkiye-Irak sınırı oluşturmuştur. Bkz. (Bıyıklı, 2008: 16)

İngilizlerle ile iyi geçinmek için İngiltere ve Irak ile görüşmeler yapmıştır. (Milliyet, 3.2.1987: 8) Görüşmelerin sonunda 5 Haziran 1926'da Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması adıyla imzalanan Ankara Antlaşması ile bu sorun nihai çözüme kavuşturulmuştur. (Kavak, 2007: 64; Bıyıklı, 2008: 20; Uluşan, 2008: 242) Antlaşma ile Türkiye Irak'ın petrol gelirlerinden %10'unun gelirini 25 yıl süre ile almayı İngiltere'ye kabul ettirmiştir. (Milliyet, 16.3.1966: 5) Antlaşmaya eklenen bir ek madde ile Türkiye % 10'luk gelirini isterse 12 ay içinde para karşılığı devredebilecektir.¹⁸ Bu antlaşma ile İngiltere Türkiye arasındaki on iki yıl süren savaş dönemi bitmiştir. Ayrıca bu antlaşma ile Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler yumuşama dönemine girmiş, bu durum İngiltere'nin siyasi olarak etkilediği ülkelerin Türkiye ile olan ilişkilerini de müspet yönde arttırmıştır. (Saygı, 2011: 13)¹⁹

2-1- Lozan Antlaşması'nda Hatay Meselesi

2-2- Hatay Meselesi'nin Ele Alınışı

Lozan Konferansı çalışmalarına 21 Kasım 1922 günü başlamış, konferansta Türkiye'yi İsmet İnönü başkanlığında içinde Trabzon Milletvekili Hasan Bey ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey'in olduğu bir komisyon temsil etmiştir. (Atatürk, 2000: 475) Lozan'a giden İsmet İnönü'nün ilk görüştüğü şahıs olan Fransız temsilcisi Mösyö Poincare sınır meselesinde Ankara Antlaşması'ndaki hükümlerin geçerli olduğunu belirtmiş, İsmet

18 Türkiye bu % 10'luk payından vazgeçmemiş, 1954 yılına kadar alması gereken miktar 5500000 Sterlin olmuştur. Türkiye bu paranın ancak 3500000 Sterlinini geri alabilmiştir. Geri kalan 2000000 Sterlinlik miktar Irak'la daha sonra ilişkiler geliştigi için 1986'ya kadar bütçe maddesi olarak belirtilmiştir. Bkz. (Değerli, 2007: 138)

19 Irak Hükümeti antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 25 yıl süre ile elde edeceği petrol gelirinden yüzde 10'u Türkiye'ye verecekti. Bu maddeye de şöyle bir ek hüküm eklenmişti: “Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 ay içinde, Türkiye Hükümeti, 14. Maddede öngörülen yüzde on hissesini sermayeye çevirmek istediği takdirde, Irak Hükümeti'ne haber verecek, Irak Hükümeti de 30 gün içinde, bu maddenin yerini almak üzere, Türkiye'ye 500000 İngiliz lirası ödeyecektir.” Bilgi için bkz. (Uçarol, 2000: 565); Bu antlaşma TBMM Hükümeti'nin Avrupa devletleri tarafından tanındığı ilk belge olmuştur. Bkz. (Karakoç, 2009: 101)

İnönü Musul meselesini sorduğu zaman temsilci Poincare“ *İngiliz meselesidir, onlarla konuşursunuz.*” yanıtını vermiştir. (Karataş, 2007: 206) Konferansta İsmet İnönü program dahilinde olmamasına rağmen Türk davasını uluslararası platforma anlatmak için bir konuşma gerçekleştirmiştir. (Ökte, 2012: 147) Konferansta, İngilizlerin önerisi üzerine toprak ve deniz sorunları, yabancı uyruklar ve ulusal azınlıklar, mali ve ekonomik sorunlar komisyonu adı altında üç komisyon kurulmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un başkanlığını yaptığı komisyon ilk toplantısını 23 Kasım 1922’de yapmış, bu komisyon müzakerelerine devam ederek Suriye sınırının 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Antlaşması’na göre belirlenmesini kararlaştırmıştır. (Karataş, 2007: 212) İskenderun ise Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Türkiye sınırları dışında kalmış bulunuyordu. Bununla birlikte İskenderun ve Antakya’da yaşayan Türklerin kültürlerini korumaları için söz konusu antlaşma hükümlerine uyulacaktı. (Turan, 1992: 288) Yine antlaşmanın 7. maddesi gereğince, İskenderun için özel bir yönetim usulünün uygulanacağı ve Türkçe’nin orada resmi dil olacağı belirtilmekteydi.²⁰ Fakat buna rağmen Türkiye İskenderun’u asla Türkiye sınırları dışında görmek istememiştir. Sancak bölgesi ile olan ilgisini ve alakasını kesmemiştir. (Birsell-Duman, 2012: 363)

Ankara Antlaşması zor şartlar altında gerçekleşmişti. (Birsell-Duman, 2012: 345) Antlaşma gereğince bu sınırı kesin olarak çizmek amacıyla bir karma komisyon kurulması gerekmekteydi. Fakat söz konusu edilen komisyon ancak 1925 yılının Eylül ayında toplanabildi. Sınırın çizilmesinde yine anlaşmazlık çıkması üzerine Türkiye ile Fransa Suriye sınırı konusunda doğrudan görüşmeler yapmaya başladılar. Görüşmelerden iyi sonuç alınması üzerine 18 Şubat 1926 günü Ankara’da iki ülke arasında bir sözleşme imzalandı. (Bolat, 2006: 61) Buna göre, Türkiye ile Fransa aralarındaki sorunları barışçı yollarla çözümleneceklerdi. Ve buna ekli protokolle

20 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması’nın 7. maddesi aynen şöyleydi: “*İskenderun muntıkası için bir usulü idarei mahsusa tesis olunacaktır. Muntıkayı mezkurenin Türk ırkından olan seknesi harslarının inkişafı için her türlü teshilattan müstefit olacaktır. Türk lisanı orada mahiyeti resmîyeyi haiz olacaktır.*” Bilgi için bkz. (Altuğ, 1997: 388); 7. madde Lozan Antlaşması’nın 3. maddesinde de yer almıştır. Bkz. (Birsell-Duman, 2012: 345)

Türkiye-sınırı çizilmekte ve Fransa sınırda Türkiye lehine bazı düzeltmeler yapmayı kabul etmekteydi. Daha sonra İngiltere ile Musul Sorunu'nun çözülmesinden sonra iki ülke arasında aynı paralelde Ankara'da 30 Mayıs 1926'da 'Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi' (Ayrancı, 2006: 41) ve Paris'te 3 Şubat 1930'da 'Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşmaları' adı altında iki antlaşma daha imzalanmıştır. (Uçarol, 2000: 568-569) Bu antlaşmalarla genel olarak Türkiye-Suriye sınırı belirlenmekle kalmayıp Türk-Fransız ilişkileri düzenlenmiştir. (Bolat, 2006: 61)

2-3- Atatürk'ün Hatay Meselesi'nin Çözülmesinde Gösterdiği Çabalar

Hatay meselesi Atatürk dönemi dış politika olaylarının en ciddi olanlarından birini oluşturmuştur. (Karakoç, 2009: 113) Atatürk ölümüne kadar geçen süre içinde hem iç hem de dış politikada tek başına belirleyici bir rol oynamıştır. (Duran-Karaca, 2011: 205) Atatürk Hatay meselesinde daima hassas davranmış, (Ayrancı, 2006: 42) bu meseleyi kendisine bir endişe konusu yapmış ve Hatay meselesinin çözülmesi sürecinde son derece kararlı bir mücadele örneği sergilemiştir.²¹ Daha Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sıralarda Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olarak bölgenin Türkiye'de kalması gerektiğini savunmuş, bu faaliyetleri ile subaylarda dahil olmak üzere aydın kesim üzerinde milli bilinç oluşturmaya çalışmıştır. (Bıyıklıoğlu, 2000: 27) Nitekim, Atatürk'ün 15 Mart 1923 günü Adana'ya yaptığı bir ziyaret esnasında söylediği "*Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalmaz. Günün gelecek siz de kurtulacaksınız.*" şeklindeki sözleri bu düşüncüyü yansıtmıştır. (Birsal-Duman,

21 Atatürk konu ile ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a şu sözleri söylemiştir: "*Hatay benim şahsi meselemdir. Keyfiyeti Fransız büyükelçisine ta bidayette açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında müsellah (silah) bir ihtilafa müncer olması katiyen varid değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta bu yolda binde bir ihtimal belirse, Türkiye Cumhuriyeti Reisliği'nden ve Büyük Millet Meclisi azalığından da çekileceğim. Ve bir fert olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim.*" Atatürk bu sözlerin benzerini sofrada arkadaşlarına da söylemiştir. Bkz. (Sökmen, 1999: 5)

2012: 364) Atatürk, 1 Kasım 1936 günü TBMM'yi açış konuşmasında Hatay meselesinin önemine değinerek şunları belirtmiştir. *“Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle ve katiyetle durmaya mecburuz...”* (Birsal-Duman, 2012: 364; Sökmen, 1999: 4; TBMM Zabıt Ceridesi, 1.11.1936: 6) Yine Atatürk, 26 Kasım 1936'da Samsun'da bir lise ziyaretinde bir öğrencinin tahtaya çizdiği Türkiye haritasında İskenderun'u Türkiye sınırları dışında bırakması üzerine tebeşiri eline alarak bunu düzeltmiştir. (Karakoç, 2009: 101) Atatürk 1936 yılında bölgenin Türk kimliği ile ilişkili olduğu için Antakya-İskenderun ve çevresinin adını Hatay olarak değiştirmiştir.²² Atatürk, 2 Kasım 1936'da daha sonra Hatay'ın ilk Cumhurbaşkanı olacak olan Antalya milletvekili Tayfur Sökmen'le görüşerek *“Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el kondu. İskenderun ve havalisinin adı bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirin ve faaliyetlerinizi bu isim adı altında yürütün...”* diye ifadelerde bulunmuştur. (Karakoç, 2009: 102)

1936 yılında dünya barışının bozulmaya başlaması durumunda dünya devletleri de yeni politikalar izlemeye başlamışlardır. Değişen şartlara bağlı olarak Türkiye'nin bölgesel değeri artmış ve bu değer İngiltere tarafından da desteklenmiştir. (Birsal-Duman, 2012: 365) Türkiye de oluşan bu konjonktürden ve oluşan yeni siyasi durumdan yararlanarak 20 Temmuz 1936'da ilgili devletlerle Boğazlar konusundaki isteklerinin kabul edildiği Montrö Boğazlar Mukavelenamesi'ni imzalamıştır. (Sökmen, 1999: 4) 1936 yılında Fransa Suriye üzerindeki manda yönetimini kaldırmıştır. (Uluslan, 2008: 251) 1936 yılının sonuna gelindiğinde Hatay Meselesi Türk dış politikasının en önemli sorunu olmuştur. Montrö Antlaşması'ndan sonra Afet İnan Atatürk'e çözülmesi gereken başka bir konu kalmadığını söylediği zaman Atatürk *“Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var”* diyerek problemleri çözme sırasının Hatay sorununa geldiğini belirtmiştir. (Karakoç, 2009:103)

22 Hatay ismi bölgenin Türk kimliğini göstermek için Güneş-Dil teorisinden yararlanılarak bulunmuştur. Hitit orijinli bir kelimedir. Bkz. (Ayrancı, 2006: 42)

Türkiye 9 Eylül 1936'da Suriye'ye sağlanan bağımsızlığın Hatay'a da verilmesini isteyen bir notayı Fransa'ya iletmiştir. (Ayrancı, 2006: 47) Böylece Hatay meselesi çözümüne kadar geçen üç sene zarfında Türk dış politikasının en önemli ögesini teşkil etmiştir. Atatürk'ün Hatay meselesine karşı gösterdiği yakın ilgi ülke içinde ve dışında büyük bir dikkatle takip edilmiştir. O hastalığının arttığı sıralarda doktorların kesin dinlenme tavsiyelerine uymayarak hayatı pahasına 1938'in Mayıs ayında Mersin ve Adana'daki askeri geçit törenlerini ayakta izlemiş ve çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Bu gezi Fransa üzerinde etkili olmuştur. (Ayrancı, 2006: 55) Bunlar meselenin olumlu çözümüne katkı sağlasa da kendi sağlığının daha da bozulmasına sebep olmuştur. Bu sırada Atatürk işgalden kurtardığı Hatay'ın Türkiye'ye katıldığını göremeden 1938 yılında hayata gözlerini yummuştur.²³ Fakat Atatürk'ün ölümü Hatay'ın Türkiye katılması çabalarını azaltmamıştır.²⁴ Yapılan çabaların sonunda Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939'da (The Times, 8.10.2012: 1) Hatay Antlaşması gerçekleştirilmiştir. Aynı tarihte Türk-Fransız Ortak Demeci Paris'te yayınlanmıştır. (Ulusan, 2008: 254) Bu antlaşma ile Suriye ile Türkiye arasındaki toprak meselesi kesin olarak halledilerek yeni sınır oluşturulmuştur. (Bıyıklıoğlu, 2000: 42) Bundan sonra Hatay Meclisi 29 Haziran 1939'da aldığı kararla Hatay'ın Türkiye topraklarına katılmasını kararlaştırmıştır. (Karakoç, 2009: 110)

23 Yakınlarının belirttiklerine göre bu gezi Atatürk'ün hayatını en az bir iki sene kısaltmıştır. Bkz. (Sökmen,1999: 8)

24 Atatürk 1 Kasım 1938'de hasta olduğu için meclisi açış konuşmasını onun yerine Başbakan Celal Bayar yapmıştır. Yapılan bu konuşmada Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile ilgili şunlar yer almıştır: *"Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malumunuzdur. Bu millî davayı bir Türk-Fransız dostane antlaşmasıyla halletmek yolundaki mesai muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müşterek işgali bu antlaşmanın bariz tezahürü oldu. Bu sayede sükun bir yerleşti ve intihabat ikmal olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisi'ne ve istiklaline kavuştu. Müstakil Hatay Devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dahili emniyetini de kendi vasıtalarıyla temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılacağını ümit ediyoruz. Geçen sene "yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve amil olacaktır" demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk-Fransız antlaşması iki devlet arasındaki münasebetleri çok dostane bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsal edilen neticelerin istikrarı Türk-Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne esas teşkil edeceği kanaatindeyim."* Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1938: 7)

Sonuç

Lozan Konferansı sadece bir antlaşmaya değil aynı zamanda büyük bir hesaplaşmaya da sahne olmuştur. Bu antlaşma kısaca söylenirse, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, üzerine kurulduğu çok önemli bir siyasal eserdir. Bu antlaşma ile yeni Türkiye Devleti'nin sınırları Musul meselesi ve Hatay sorunu dışında ana hatları Atatürk tarafından 1919'da saptanan ve 1920'de benimsenen Misak-ı Milli'deki gibi belirlenmiştir.

Musul meselesi konferansta İngiltere ile Türkiye'nin en çok çekiştiği bir konu olmuştur ve o zamanki şartlara bağlı olarak Türkiye'nin istediği şekilde halledilememiştir. Bunda o zamanki konjonktürün rolü olduğu unutulmamalıdır. Yeni Türkiye devleti o zamanki kazanımlarını tehlikeye atmamak için Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Hatay meselesi ise Atatürk'ün eşsiz dehası sayesinde, değişen şartlara bağlı olarak takip edilen akılcı ve uygun bir diplomasi ve ayrıca neredeyse kendisinin hayatının kısalmasına sebep olan bir siyaset ile Türkiye'ye kazandırılmıştır.

Kaynakça

Gazeteler

Milliyet, 27.4.1963- 31.3.2013.

The New York Times, 16.12.1922- 5.10.1987.

The Times, 8 Ekim 2012.

Kitaplar, Dergiler, Tezler ve Arşiv Belgeleri

Altuğ, Yılmaz (1997). Türk İnkılap Tarihi (1919-1938). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Atatürk, Kemal (2000). Nutuk 1919-1927. Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ayrancı, Zişan Şirin (2006). Türkiye-Suriye İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. (Çevrimiçi) <http://kybele.anadolu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Bıyıklı, Mustafa (2008). “Açıklamalı Atatürk Dönemi Dış Politika Kronolojisi”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 22. s. 1-44. (Çevrimiçi) <http://turkoloji.cu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Bıyıklıoğlu, Tevfik (2000). Atatürk Anadolu’da (1919-1921). Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti. (Çevrimiçi) <http://yaylaveli.Ofees.net/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Birsel, Haktan-Duman, Olcay Özkaya (2012). “Sancak Türk’tür Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Yolu Dergisi. Sayı: 50. s. 343-367. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Bolat, Mahmut (2006). “Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye’nin İkili İlişkileri”. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi. Cilt: 7. Sayı: 1. s. 45-74. (Çevrimiçi) <http://kefad.ahievran.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Bulut, Taner (2012). “Büyük Britanya ve Doğu Sorunu”. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. XII/25. Güz. s. 245-255. (Çevrimiçi) <http://www.web.deu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2014.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu (2007). “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 10. Sayı: 18. s. 127-140. (Çevrimiçi) <http://www.sbe.balikesir.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Doğruöz, Türkan (2013). “Lozan Antlaşması’nın Ahali Gazetesine Yansımaları”. History Studies. Volume: 5. Issue: 4. Special Issue on Lauzanne. p. 19-38. (Çevrimiçi) <http://www.historystudies.net/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Duran, Hasan-Karaca, Ahmet (2011). “Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. C: 16. S: 3. s. 203-216. (Çevrimiçi) <http://sablon.sdu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Gencer, Ali İhsan-Özel, Sabahattin (2000). Türk İnkılap Tarihi. İstanbul: Der Yayınevi.

Kemal, Cemal (2007). “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında

Musul Meselesi”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Yolu Dergisi. S: 40. s. 643-691. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Kepenek, Yakup-Yentürk, Nurhan (2004). Türkiye Ekonomisi. 16. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Karakoç, Ercan (2009). “Atatürk’ün Hatay Davası”. Bilig. Yaz. Sayı: 50. s. 97-116. (Çevrimiçi) <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Karataş, E. Müjgan (2007). Ankara Hükümeti’nin Dış Siyasetinde Batılı Devletler (1919-1923). Ankara: Berikan Yayınevi.

Kavak, İsmail Hakkı (2007). 21. Yüzyılda Kerkük’teki Gelişmeler, Türkiye’ye Yansımaları ve Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara. (Çevrimiçi) <http://acikarsiv.atilim.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Kaygusuz, Özlem (2005). “Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. S: 60-2. s. 195-217. (Çevrimiçi) <http://politics.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler (1969). Çeviren: Seha L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. (Çevrimiçi) <http://www.onergurcan.org/>, Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2014.

Ökte, Sezai Kürşat (2012). “Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Yolu Dergisi. S: 49. s. 127-178. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Uçarol, Rifat (2000). Siyasi Tarih (1789-1999). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Ulusan, Şayan (2008). “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Giriş-Öncesi ve Sonrası”. ÇTTAD. S: VII/16-17. s. 237-258. (Çevrimiçi) <http://web.deu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Saygı, Tarık (2011). Atatürk ve Kral. İstanbul: Paraf Yayınları.

Sökmen, Tayfur (1999). Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar. Yeni Gün

Haber Ajansı. (Çevrimiçi) <http://ekitap.kolayweb.com/>, Erişim Tarihi: 4.1.2014.

TBMM Zabıt Ceridesi. Devre: 2. Cilt: 1. İçtima Senesi: 1. 13.8.1339 (1923).

----- Cilt: 2. İçtima Senesi: 9. 23.8.1339 (1923).

----- Cilt: 13. Devre: 5. İçtima: 2. 1 Kasım 1936.

----- Cilt: 1. İçtima: 1. 1 Kasım 1938.

Turan, Şerafettin (1992). Ulusal Direniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne. 2. Kitap. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Villalta, Jorge Blanco (1991). Atatürk. Translated from Spanish by William Campbell. Ankara: TTK Basımevi.

Yeşilbursa, Behçet Kemal (2009). "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi". s. 1315-1343. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.